

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 MEI
1941

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

16^e JAARGANG
N° 5

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

HET WAARBORGMUSEUM.

De edele metalen goud en zilver hebben een geschiedenis welke tot in de verre oudheid reikt in tegenstelling b.v. van de platina-metalen. Voornamelijk ook omdat de metallurgie van de genoemde metalen niet al te ingewikkeld was, werden ze al zeer spoedig voor sieraden en huishoudelijke voorwerpen gebruikt. Het metaal liet zich door de zachtheid goed bewerken, maar deze eigenschap was niet bevorderlijk aan de duurzaamheid daar de mechanische slijtage groot was. Men leerde al spoedig het edele metaal te legeren met andere, waardoor het metaal harder werd en de eigenschappen niet al te zeer werden beïnvloed. Evenwel tegelijk met dit legeren was de weg gebaad voor vervalschingen en het spreekt van zelf, dat ijverig naar middelen werd gezocht om in het metaal het goud- en zilveragehalte te bepalen. De meesten kennen wel de geschiedenis, of wil men liever het woord legende, van koning Hieron van Syracuse die aan Archimedes het onderzoek opdroeg van een gouden kroon welke vermoedelijk vervalscht was. Aan Archimedes gelukte het de vervalsching te ontdekken door zijn weegmethode in water. In het algemeen kan men zeggen, dat het onderzoek even oud is als de metaalbewerking zelve al waren de methoden nog zeer primitief en verre van accuraat. De toetsmethode is wel één van de oudste manieren van onderzoek. In vele oude geschriften, ik denk hier in de eerste plaats aan den Bijbel, wordt de toetssteen herhaalde malen vermeld. Wie geschiedenis van de chemie bestudeert, komt voortdurend met de edele metalen in aanraking: vanaf Aristoteles tot aan onze verlichte eeuw. Maar laat ik niet afdwalen naar de Alchimisten, naar chemiegeschiedenis en alles wat daarmee samenhangt, maar iets vertellen van ons Nederlandsch Waarborgmuseum, in onze stad gevestigd. Men begrijpt, dat een vak als de edelmetaalindustrie een rijke historie heeft en nu wil genoemd museum het verleden behouden en bewaren om dit aan het nageslacht te toonen. Zooals men weet garandeert de Staat door het aanbrengen van stempels het gehalte van de voorwerpen van edel metaal welke hier worden vervaardigd of ingevoerd. Deze

Rijksdienst heet officieel „Waarborg der Gouden en Zilveren Werken”, vroeger keurkamer geheeten, welke naam evenwel nog niet verdwenen is. In de 17de en 18de eeuw was het onderzoek en de stempeling in handen van de gilden. De keurmeesters, we spreken nu van essaieurs, kwamen ook uit deze gilden voort. De Heer B. J. J. van Baaren, controleur alhier, nam voor een paar jaren geleden het initiatief om te verzamelen wat voor ons vak historische waarde heeft, niet alleen op het gebied van de keurkamer maar alles wat betrekking heeft op de edelmetaal-industrie. Hij kreeg al spoedig veel hulp en medewerking en de ingewijden weten hoe spoedig de vrij simpele verzameling groeide tot een collectie instrumenten, boekwerken, enz. We durfden toen voor het eerst het woord „museum” te gebruiken. Om het behoud en het voortbestaan van het museum te verzekeren is het geheel vastgelegd in een Stichting. Was in den eersten tijd de collectie ondergebracht in een klein kamertje, nu heeft het museum de beschikking over twee ruime ineenlopende vertrekken. Men vindt er een fraaie collectie voorwerpen met oude keurteekens, platen met meestertekens, oude voorwerpen bij een vroegere generatie in gebruik, een boekenkast met werken op het onderzoek en de goudsmidskunst betrekking hebbende, plaatwerken. Er is al veel bezoek geweest, ieder was enthousiast over al hetgeen hier verzameld was. Niet alleen de deskundige en de vakman toonen belangstelling maar degene, die over keurkamer of waarborg nog weinig heeft hooren spreken, is nog meer opgetogen, vooral ook omdat het geheel zoo volkomen buiten het alledaagsche ligt. Meer wil ik niet zeggen over het museum, men kome zelf en oordeele.

A. Kw.

UTRECHTSCH E OVERLEVERINGEN.

XXII. Een voorteeke n in de lucht, 1574.

De Utrechtsche apothekerszoon Pieter Bor (1559—1635), die later notaris te Haarlem was, heeft een geschiedenis der Nederlanden over de jaren 1555—1600 geschreven, een werk dat de gebeurtenissen zeer betrouwbaar weergeeft. Over de Utrechtsche zaken was Bor uiteraard goed en uitvoerig ingelicht. Hij was daarbij spaarzaam met de vermelding van voorvallen, die meer op verbeelding dan op waarneming berusten, behalve wanneer ze door verklaringen van meer dan één ooggetuige werden bevestigd.

Zoo verhaalt hij de waarneming van een verschijnsel in de lucht boven Utrecht, dat in het vroege voorjaar van 1574, toen Bor hier nog woonde, gezien zou zijn en dat als het beangstigende voorteeke n van een dreigende oorlogshandeling werd be-

schouwd ¹⁾. Het werd gezien door „eenige borgeren die de nacht-waecke hadden, gaende lanx der strate, sulcx zij 'tselve, ter requisitie vande magistraet der stadt Utrecht, eendrachtelijck hebben verclaert, ende ghetuycht". De namen van die burgerwachten werden zelfs vermeld; het waren „Goossen Ewoutsz. Schuyt-maecker, Herman Croon, Jan Pietersz. Verhulst, Jacob van Es, ende Hubrecht Jansz."

„Zij verclaerden", zoo gaat Bor verder, „datse opden derden dach Februarij, des nachts omtrent twee uyren, ghesien hebben inde lucht een groote claerheyt omtrent soo langhe als de stadt lange is, ende soo breet als een ghemeen camer, in welcke claerheyt zij gesien hebben twee groote hoopen krijgs-volcx tegens den anderen comende, den eenen hoop uyt den zuyt-oosten, ende d'andere uyt den noort-weesten, wel gheweert met spiesen, ende met roers, houdende schutgevaert jegen malcanderen, met vijftigen teffens aff ende aen treckende: siende de roers aenleggen, afgaen, vier geven ende schindelen, so perfectelijcken oft levendighe menschen hadden ghedaen, ende 'tselve omtrent een vierdeel van een uyre geduyrt hebbende, so heeft den hoop die uyt den noort-westen op quamen den rugge gekeert, ende afgewecken de lengte van omtrent de halve stadt, ende hebben doen daer wederom standt gegrepen, ende een ringh geslagen, ende inden selven ring hebben sij gesien de spiesen over eynde staen aleens off men in een dorre wout oft bosch gesien hadde: ende die van zuyt-westen (lees: zuid-oosten) togen achterwaerts in goeder ordonnantie, ende comende weder ter plaetse daer zij van daen gescheyden waren, hebben oock aldaer eenen rinck gheslagen; in welcken rinck de spiesen so menichvuldich waren, dattet oock scheen een dorre wout te weesen, welcke spiesen stonden en wiggelden over ende weder over ghelijck offe met handen vande landtsknechten gheswackt hadden gheworden, ende waren oock in meerder getal, ende beter gerust dan die geene die inden noort-westen stonden. Ende die vanden noort-westen sijn voorts met een ghedruys, ende metter haest getogen tegen die vanden zuyt-oosten houdende mette selve een tijt lang schutgevaert, ende 'tselve schutgevaert ghedaen sijnde, so hebben sij ghesien drie ofte vier stucken groff geschut, de welcke bij die vant noort-westen afgeschoten werden op die vanden zuyt-oosten, welck gheschut zij hebben ghesien vlammen ende roocken, gelijk men van ander gheschut soude mogen sien, ende 'tselve afgegaen sijnde, sagen dat de spiesen van die vanden zuyt-oosten gantselijck gebroockt werden oft kennip stocken geweest waren, midts 'twelck die vanden noort-weesten voort aen vallende, die vanden zuyt-oosten gantselijck vernielt hebben, ende zijn beyde hoopen voorts verdwenen, dan als die van den zuyt-oosten vernielt waren, so sijn ter plaetsen daer de slach geschiet was terstont verscheenen

wonderlijke bloedighe stralen schijnende louter bloet te wesen, 'twelck omtrent een quartier uys bleeff staen, ende is allencxken vergaen ende verdweenen".

De verklaringen der burgerwachten, blijkbaar door ieder afzonderlijk afgelegd, waren eensluidend; alleen „Verhulst verclaerde al 'tselve, uytghesondert dat hij die vier stucken gheschuts niet en hadde ghesien".

In den noodlottig verlopen slag op de Mookerheide, die ruim een maand later, den 14den Maart 1574, plaats vond, zagen achteraf de Utrechtenaren de verwerkelijking van de voorspelling, die volgens de opvatting van hun tijd in het „wondergesicht" verscholen had gelegen. E.

1) P. Bor Chr.zn., Nederlantsche oorloghen, beroerten, ende borgerlijke onenicheyden. Dl. I. Leyden, 1621. 2°. Boek 7, blad 14 a en b.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

De Geertekerk. — In een uitvoerig opstel in het *Bouwkundig weekblad Architectura* (LXII-1941, blz. 1—5) noemt dr. G. C. Labouchere de Geertekerk een zeldzaam voorbeeld van een grootere kerspelkerk der 13de eeuw in de Noordelijke Nederlanden. Na een toelichting te hebben gegeven tot de afbeeldingen en plattegronden, die het opstel verduidelijken, vat de schr. de bouwgeschiedenis van het geheel, zooals dat tot 1860 heeft bestaan, als volgt samen:

„Van den bouwtijd van 1256—1259 dagteekenen de tufsteenen middenbeuk van het schip, dat aanvankelijk geen zijbeuken had, voorts de toren, het dwarspand en het koor, die alle van baksteen zijn. In de tweede helft der 15de eeuw heeft de kerk haar eenige uitbreiding gekregen, doordat aan den westelijken gevel van het schip, ter weerszijden van den toren, kapellen aangebouwd zijn, voorts aan de flanken van dat schip zijbeuken en aan de noordzijde van het koor een sacristie. Na den bouw der zijbeuken zijn in de flankmuren van het oorspronkelijke schip, in welke ongetwij-

feld vensters waren aangebracht, rond-bogige zijbeuksopeningen gebroken; zulke openingen zijn toen ook ingebroken in den westelijken muur van het schip, om de ruimte der kapellen met die van het schip in verbinding te stellen. Ook zijn toen aan de oostelijke uiteinden der zijbeuken spitsbogige openingen in de westelijke flankmuren van het dwarspand gebroken. . . De juiste tijd waarin deze toevoegingen en veranderingen hebben plaatsgehad is niet uit schriftelijke bronnen bekend; vergelijking met de bouwgeschiedenis der andere Utrechtsche kerspelkerken, in het bijzonder met die der St.-Nicolaaskerk, doet echter op grond van stijlovereenkomst zien, dat een en ander in de 2de helft der 15de eeuw moet zijn geschied. Ontwerper van dit werk is wellicht dezelfde meester geweest die onder meer de St.-Nicolaaskerk verbouwde: Jacob van der Borch, die van 1444 af tot zijn dood in 1475 toe, Dombouwmeester was en een der belangrijkste Nederlandsche beeldhouwers van zijn tijd moet zijn geweest.

„In de 17de eeuw zijn er blijkbaar

deelen der bekapping vernieuwd — een trek balk in het oostelijk uiteinde van den middenbeuk van het schip draagt het jaartal 1621 — en ook eenige deuren nieuw aangebracht. Uit het begin dier eeuw dagteekenen preekstoel en doophek; de eerstgenoemde is thans opgeborgen, het laatstgenoemde geplaatst in de moderne Oranjekerk aan den Amsterdamschen straatweg. Tot het einde der 18de eeuw is de schilderachtigheid van het inwendige niet weinig verhoogd geweest door een groot aantal rouwborden, welke aan wanden en pijlers bevestigd waren. Koperen lichtkronen hebben tot 1860 in de kerk gehangen.

„Utrecht was in de 13de eeuw verreweg de grootste stad der noordelijke Nederlanden. Men kan zelfs aannemen dat toen reeds elk van zijn vier kerspelen tot de volkrijkste van dit land behoorden, zoodat hunne kerkgebouwen wellicht de grootste van hun soort waren, welke hier in die eeuw zijn gebouwd. Bij zulk een kerspelkerk, die in verhouding tot de uitgebreidheid van den dienst in het koor een groot aantal bezoekers moest kunnen bevatten, was het redelijk dat men den omvang van dat deel der kerk, waar de bezoekers zich voor het bijwonen van den dienst ophielden, ten opzichte van dien van dwarspand en koor grooter maakte dan bij een kapittelkerk. Bij het aanhouden van een vaste maatverhouding tusschen lengte en breedte van de verschillende onderdeelen der kerk liet men tot dat doel aan het schip de zijbeuken vervallen terwille van een grootere ruimte, vanwaar men onbelemmerd uit kon zien op het koor.

„Zoo kan men den plattegrond der Geertekerk te Utrecht, aldaar de eenige kerspelkerk van de 13de eeuw, waar-

van de gedaante nu nog te bepalen is, beschouwen als kenmerkend voor het soort. Het eenbeukige schip heeft de kerk met de gewone, dat wil voor dien tijd nog zeggen landelijke kerspelkerken gemeen. Bij de Geertekerk is dan ook de eenvoud der bouwvormen en het afzien van overwelling in steen iets kenmerkends voor landelijke bouwkunst. Deze kerk heeft in alles den aard van een kerk voor het volk, de gemeente; het is een bouwwerk uit den tijd dat de derde stand in opkomst was. Opmerkelijk is daartegenover de vorm der St.-Nicolaaskerk, die te Utrecht als kerspelkerk gebouwd is in de 12de eeuw, toen de derde stand feitelijk nog geen cultureel begrip vertegenwoordigde.

„Later in de 13de eeuw dringt bij den bouw der kerspelkerken meer de Fransche kathedraalstijl van den Dom door, zooals blijkt aan de waarschijnlijk na den brand van 1279 in dien stijl herbouwde Buurkerk. Maar ook hier bleef het nieuwe, dat voor het eerst aan de Geertekerk te bespeuren viel: het schip is in verhouding tot dwarspand en koor ruimer dan bij de oudere Utrechtsche kapittelkerken. In tegenstelling met de kerspelkerken werden deze in latere eeuwen uitsluitend aan de koorzijde uitgebreid, zooals de St.-Mariakerk in de 15de en de St.-Janskerk in de 16de eeuw.”

In *Historia* (VII-1941, blz. 38—45) heeft mr. J. W. C. van Campen de Geertekerk meer van historisch standpunt uit beschouwd en haar inrichting beschreven, aan welk eveneens fraai geïllustreerd opstel het volgende is ontleend:

„Het parochiekerkje van St. Geerten wordt voor het eerst vermeld in een oorkonde, die tusschen 1204 en

1225 uitgevaardigd moet zijn. De vierde en laatste van Utrechts middeleeuwsche parochiekerken. In 1231, 1247 en 1248 wordt zij genoemd de St. Geertekerk buiten de muren van Utrecht en uit de aanduiding van het naburige Deutsche huis blijkt, dat haar standplaats thans ongeveer wordt ingenomen door het stads- en academisch ziekenhuis aan den Catharijnesingel. Lag zij bij haar oprichting wel een 500 meter van de aarden omwalling, die langs de Smeestraat de zuidgrens van de stad vormde, toen de stadswal in steen vernieuwd en naar het zuiden doorgetrokken werd, — in 1254 was deze voltooid —, waren de muren van Utrecht op een 100 meter afstand tot het St. Geertekerkje genaderd, maar er buiten bleef het nog. Nadat in 1256 bisschop Hendrik van Vianden een regeling had getroffen, waarbij hij kerken, die schade zouden ondervinden door den aanleg der stadsgrachten, recht op vergoeding verleende, droeg hij in 1259 aan het Deutsche huis over: het oude kerkhof van St. Geerten buiten de muren van Utrecht. Tusschen 1256 en 1259 is toen de oude Geertekerk afgebroken en de nieuwe gesticht op de plaats, waar ze nu nog staat... binnen beveiligende muren. Het overgrootste deel der parochie is echter altijd buiten de stad blijven liggen en de pastoors van St. Geerten hadden steeds een uitgebreid arbeidsveld ten westen van Utrecht tusschen den Vaartschen Rijn en den Leidschen Rijn, tot ver buiten de stadsvrijheid.

In de oudste en de tweede St. Geertekerk heeft zich bijna vier eeuwen lang het katholieke, godsdienstig-kerkelijke leven van een gedeelte der Utrechters voltrokken... maar van dit alles vindt men niet veel in de bronnen. Het gewone immers wordt

niet genoteerd en meestal zijn het slechts de dingen, waarvoor inkomsten te ontvangen of uitgaven te doen waren, die door de gehouden aantekeningen in naam bewaard bleven. Zoo weten wij vooral uit de rekeningen een en ander over de aankleding en het meubilair van het kerkgebouw. Een achttal altaren worden genoemd: dat van St. Geerten, vermoedelijk het hoofdaltaar, die van St. Nicolaas, St. Anna, het H. kruis, St. Barbara, van den zoeten naam Jezus, een Maria-altaar en het altaar van de familie Lockhorst. De H. kruis-, St. Barbara- en St. Anna-altaren, misschien ook het Maria-altaar waren bezit van de broederschappen van die namen en wie weet of het altaar, toegewijd aan St. Nicolaas, patroon der schippers, niet toebehoorde aan het gilde der schuitenmakers, die in groot getal in deze parochie woonden. Behalve de genoemde waren in de St. Geertekerk nog gevestigd de broederschappen van het H. sacrament, van St. Anna, St. Geerten en St. Antonius.

„In het koor der kerk stond of hing een H. sacramentshuis, van velerlei snijwerk voorzien, er is ergens een H. graf, afgesloten met een hekwerk, een doopvont, een biechtstoel, een staande lessenaar, er zijn kaarsenkronen en, mogelijk in het middenschip, hangt een „son”, d.i. een O.I. vrouwenbeeld, geheel omgeven door een stralenkrans, het Marianum.

„Men vindt gesproken van een groot en een klein orgel; ook de H. sacramentsbroederschap bezat een eigen orgeltje.

„In 1535 is er ook reeds sprake van een uurwerk. In den toren werden in 1477 de klok „Geertruyt” van Steven Butendyk, in 1506 de klok „Jesus, Maria, Johannes” van Gerrit van Wou opgehangen, die beide nog

aanwezig zijn.

„Waren de wanden vermoedelijk in hoofdzak wit, kleur ontbrak toch allerminst in de Geertekerk. Want behalve de altaren en beelden trof men er nog aan de pilaren bevestigde „tafereelen” aan en bovenal bloeide het licht in de kerkraden.”

Evenals over de andere Utrechtsche kerken, trok in Augustus 1566 de beeldenstorm over de Geertekerk. Zeven weken bleef de kerk gesloten, voor zij weer in gebruik kon worden genomen. Ofschoon bij de religievrede van 1579 de kerk aan de katholieken was verbleven, werden ook daar in Maart van dat jaar alle aanwezige beelden stuk geslagen en nadat het stadsbestuur in Juni 1580 de uitoefening van den katholieken godsdienst had verboden, werd ze voor den protestantschen eeredienst ingericht.

Tijdens het Leicestersche bestuur (1586) en in den Franschen tijd (1794—1803) diende de kerk tot kazerne, de volgende tien jaar tot magazijn; in dien tijd vaagde de blaazenstorm de allengs aangebrachte eergestoelten en wapenborden uit het bedehuis. In Maart 1853 werden er 480 slachtoffers van den watersnood uit Veenendaal ondergebracht.

Door het herhaald gebruik voor doeleinden, waarvoor een kerk niet gebouwd is, was ze steeds meer in verval gekomen en werd in 1859 tot herstelling van het intérieur besloten, die van 1860 tot 1864 plaats vond. De muren van het middenschip met hun ronde bogen werden toen over vier vijfde van hun lengte afgebroken en door nieuwe, kale wanden vervangen. Het schip zelf werd tot op dezelfde lengte ingekort en door een schuin oplopende houten bekapping met bovenlichten tot de zaalruimte omgeschapen, die tot in 1930 als kerk

gediend heeft. De zijbeuken, van een nieuwe, vlakke zoldering voorzien, raakten tot zijgangen gedegradeerd.”

Na gedurende tien jaar buiten gebruik te zijn geweest en niet meer onderhouden te zijn geworden, stelden kerkvoogden in December l.l. den verkoop, die wellicht tot afbraak zou leiden, voor. Overeenkomstige plannen hadden ook reeds in 1835, 1848 en 1852 bestaan, doch zijn niet tot uitvoering kunnen komen.

Intusschen hebben de pogingen, om het middeleeuwsche bouwwerk om zijn historische beteekenis te behouden, niet tot de gehoopte uitkomst geleid. Van hoogerhand is goedgevonden de Geertekerk af te breken, omdat geen bevredigende bestemming voor het herstelde kerkgebouw was te vinden en de zeer hoge restauratiekosten dus niet verantwoord zouden zijn. E.

Jacob Claess. van Utrecht. — In *Oud-Holland* (LVIII-1941, blz. 6—17) gaf dr. Max J. Friedländer een overzicht van het werk van dezen meester, waarvan tot nu toe acht gesigneerde schilderstukken, zeven portretten en één altaar-drieluik, bekend zijn. Aan dit achttal meent de schr., grootendeels als uitkomst van eigen onderzoekingen, niet minder dan negen-entwintig stukken toe te mogen voegen, die bijna alle in buitenlandsch bezit zijn. Slechts één paneel van den meester, dat de beweening van Christus met de portretten der schenkers voorstelt, wordt in een Nederlandsche verzameling, het museum Twenthe te Enschede, bewaard. Deze toeschrijvingen steunen voornamelijk op hun overeenkomst in stijl en techniek met het triptychon in het museum te Riga, dat geteekend en gedateerd is.

Dr. Friedländer acht het zeer waarschijnlijk, dat de Antwerpenaar Jacob

van Utrecht, die van omstreeks 1506 tot 1512 in de Scheldestad werkte, dezelfde is als Jacob van Lübeck, die daar in 1520 door Albrecht Dürer werd bezocht. Tusschen 1512 en 1520 zou de schilder te Lübeck zijn geweest, waar hij ook weer later werkzaam was.

Als gevolg van de bevindingen, die zijn stijlkritisch onderzoek heeft opgeleverd, kan nu, volgens den schr., het leven van den kunstenaar als volgt worden samengevat: omstreeks 1480 te Utrecht geboren, kan Jacob daar zijne eerste opleiding hebben genoten. Kort vóór 1506 ging hij naar Antwerpen, waar hij zeker tot 1512, wellicht nog langer heeft gewerkt en zich de daar gebruikelijke en gangbare werkwijze eigen heeft gemaakt. De beide groot-sche altaarstukken in de Mariakerk te Lübeck, die met recht aan het penseel

van Jacob worden toegeschreven, dragen het jaartal 1518 en zijn waarschijnlijk nog te Antwerpen ontstaan, doch naar Lübeck overgebracht of meegenomen. De Lübeckse patriciërs konden zich daardoor van het overwicht der Vlaamsche schilderkunst overtuigen en het was dus geen wonder, dat zij graag een schilder uit Antwerpen in de Noordduitsche Hanzestad ontvingen. Te Antwerpen één uit velen, werd Jacob hier de eerste. In 1520 bezocht hij zijn voormalige woonplaats, vanwaar hij echter spoedig terug keerde naar de stad, waar hij een vruchtbaar arbeidsveld zou vinden. Een bewijs daarvoor is, dat hij te Lübeck twee portretten van bisschop Heinrich Bockholt schilderde, die de jaren 1523 en 1524 dragen. Vermoedelijk bleef hij minstens tot in 1530 te Lübeck werkzaam. E.

BOEKAANKONDIGING.

L. F. Jens, *Criminaliteit te Utrecht in verband met familie en wijk*. Een sociologische studie. Proefschrift . . . Utrecht, 1940. (VIII en 196 blzn. met afbn. en kaart). 8°.

De schrijfster heeft zich laten leiden door het besef, dat criminaliteit een gevolg is van de gebrekkige ontwikkeling van het normatief bewustzijn, en brengt dit in verband met de normatief vormende functie's van gezin, wijk en ideële gemeenschap. Daarom onderzocht ze in familie-verband, en in wijk-verband.

Voor „Oud-Utrecht” is vooral het verband met de woon-wijk interessant. Schrijfster behandelt drie wijken: wijk C — Roode brug — Notenboomenlaan. Van Wijk C vermeldt ze eerst nog de wording, daarna de verworping. Door het gebrek aan bouw-

grond binnen de nog in haar wallen besloten stad, heeft men de binnenplaatsen en tuinen van deze vroegere patriciërs-wijk geheel met poortjes en hojjes volgebouwd.

De hier tot ontwikkeling gekomen gemeenschap kreeg in zekere mate een eigen karakter: bepaalde ondeugden golden er nauwelijks als zoodanig, terwijl weer andere dubbel zwaar wogen. Bepaalde deugden werden soms hooger aangeslagen dan elders.

Natuurlijk moet men dit slechts zien als een locale be-invloeding van het normatief besef. Dit besef zelve is universeel en de wortels ervan liggen diep. Naast deze invloed van de wijk is er die van het gezin, godsdienst etc.

Voor al echter dreigt gevaar voor de innerlijk alleenstaande, die uit een oud verband losraakte, zonder in een nieuw verband wortel te schieten. A.